

УДК 342.4:342.7

ORCID id <https://orcid.org/0000-0002-4655-2869>

Озель Віталіна Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри

конституційного та адміністративного

права юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу конституційно-правової регламентації принципу соціальної держави. Розглядається поняття соціальної держави як частини державного ладу та вплив соціального спрямування на розвиток державної політики, здійснюється визначення сутності соціальної держави та її ознак.*

Ключові слова: Конституція України, держава, соціальна держава, демократія, права людини, соціальні гарантії.

Summary. *The article is devoted to the analysis of the constitutional and legal regulation of the principle of the welfare state. The concept of the welfare state as a part of the state system and the influence of social orientation on the development of state policy is considered, the essence of the welfare state and its features are determined.*

It was with the adoption of the Constitution of Ukraine that a new stage in the development of Ukrainian constitutionalism began in the direction of studying the nature of the modern welfare state. A comprehensive study of the interaction of society, man and the state in the context of protection of human dignity, honor and its social protection is the key to developing effective mechanisms for implementing the constitutional principle of the welfare state. In this sense, the main problem was to determine the essence of the welfare state, to establish the nature of the state's activities to ensure social rights.

In our opinion, the most successful and concise is the understanding of social rights as those that provide a decent standard of living and social security. In addition, their implementation has led to the emergence of new terms: "welfare state", "social protection", "social obligations of the state", "social guarantees". All of the above required thorough research, in particular the welfare state as a scientific category, as well as the content, forms and mechanisms for ensuring social rights, especially the right to social protection. Today, Ukraine is still in the period of formation and gradual development of the principles of the welfare state enshrined in the Constitution.

The welfare state can effectively develop and implement the principles enshrined in the Constitution only if the active participation in all social processes of

three equal actors: the state, society and the individual. The state is called to regulate public relations so as to achieve the most effective level of implementation of social security and social protection of its citizens. It is through the constitutional normalization of social rights and freedoms and through the realization of these rights that a certain standard of living of citizens, satisfaction of their material and spiritual needs is ensured.

It should be noted that the rights, freedoms and responsibilities of a person and a citizen enshrined in the Constitution of Ukraine, their breadth, reality, guarantee reproduce not only the actual and legal status of a person in society, but also the essence of democracy in the country. At the legislative level, it is necessary to regulate social rights in detail, to bring their content to the maximum specification, which would ensure their fullest implementation. The list of social rights enshrined in the Constitution of Ukraine can be transformed into real social programs. But only if the fundamental principles of the rule of law and the principles of humanism are realized, they will be realized.

Key words: Constitution of Ukraine, state, welfare state, democracy, human rights, social guarantees.

Саме з прийняттям Конституції України розпочався новий етап у розвитку українського конституціоналізму у напрямку дослідження природи сучасної соціальної держави. Всебічне дослідження проблематики взаємодії суспільства, людини та держави у контексті захисту людської гідності, честі та її соціальної захищеності є запорукою вироблення дієвих механізмів реалізації конституційного принципу соціальної держави. У цьому сенсі головною проблемою стало визначення сутності соціальної держави, встановлення характеру діяльності держави по забезпеченню соціальних прав.

В останні роки ведеться широке та різнопланове дослідження проблематики розвитку України як соціальної держави. Активними сучасними дослідниками цієї тематики є В. Деріга, Д. Єрмоленко, О. Кузьмінський, Л. Наливайко, О. Панкевич, С. Прилипко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Тесленко, Ю. Тодика, В. Шаповал та ін.

На наш погляд, найбільш вдалим та лаконічним є розуміння соціальних прав як таких, що забезпечують людині гідний рівень життя і соціальну захищеність. Крім того, їх реалізація обумовила появу нових термінів: «соціальна держава», «соціальний захист», «соціальні зобов'язання держави», «соціальні гарантії». Все вищезазначене потребувало ґрунтовних досліджень, зокрема соціальної держави як наукової категорії, а також змісту, форм і механізмів забезпечення соціальних прав, особливо права на соціальний захист.

О.Ф. Скакун визначає соціальну державу, як таку, що ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, має збалансовану економіку і ефективну правову систему, та здатна, відповідно до принципу соціальної справедливості, забезпечити громадянам гідний рівень життя, гарантувати соціальну стабільність, соціальну безпеку і соціальну допомогу, громадянський мир і злагоду. Соціальною може бути тільки багата і раціональна (розумова) держава, держава стратегічного розрахунку [8]. В свою чергу, В.В. Деріга

вказує на спрямованість соціальної держави на соціальні цінності та створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток особистості. Соціальна держава розуміється як така, що орієнтується передусім на добробут як всього суспільства, так і кожної окремої людини, і покликана послідовно забезпечити в суспільстві реалізацію принципу соціальної справедливості. Практичну реалізацію положень соціальної держави здійснює зважена і ефективна соціальна політика. [4]

Вказані поняття «соціальна держава» дають можливість сформулювати та виділити її основні ознаки. По-перше, соціальна політика, яка спрямована на зміцнення соціальної стабільності та злагоди в суспільстві, як основа формування громадянського суспільства. По-друге, громадянське суспільство, яке побудоване на ефективній правовій системі, як основна ланка соціальної держави. По-третє, розвинене соціально орієнтоване ринкове господарство, збалансована пропорція між виробничими і невиробничими секторами економіки, як гарантія економічної стабільності. По- четверте, спрямованість держави на соціальні цінності, як орієнтир добробуту всього населення, так і кожної окремої людини. Розуміння сутності соціальної держави дає можливість її ідентифікації на практиці. Соціальна держава веде себе як держава, яка претендує на рівновагу між свободою та рівністю, при цьому рівновага знаходиться в постійній напрузі і тому є динамічною, а не статистичною, сприятливою до удосконалення та інтерпретації.

На нашу думку, соціальна держава може ефективно розвиватися та реалізовувати закладені у Конституції принципи виключно за умови активної участі у всіх суспільних процесах трьох рівнозначних суб'єктів: держави, суспільства і особи. Держава покликана унормувати суспільні відносини так, щоб досягти найбільш ефективного рівня реалізації соціального забезпечення та соціального захисту своїх громадян. Саме шляхом конституційного унормування соціальних прав і свобод та через реалізацію цих прав забезпечується певний рівень життя громадян, задоволення їх матеріальних та духовних потреб.

Особливу увагу звертає О. Кушніренко на ту обставину, що конституційний принцип визначення України соціальною державою передбачає створення певної моделі взаємовідносин держави та громадянина. Це проявляється в тому, що держава бере на себе зобов'язання гарантувати й забезпечувати права людини першого й другого поколінь і, особливо, соціально-економічні права [6, с. 54]. Держава просто зобов'язана відповідно регулювати економічні процеси, встановлювати та виконувати ефективні та справедливі форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян.

Проте, на сьогодні Україна ще перебуває у періоді становлення та поступового розвитку закріплених у Конституції засад соціальної держави. Тому актуальним залишається зауваження В. Бабкіна, що Україні бракує розроблення концепції соціальної держави, усвідомлення значення гуманізації суспільства, забезпечення людського виміру політики і права [2, с. 11]. На думку О. Головащенко, реалізація соціальної складової конституційного ладу України в межах правової держави гарантує більше шансів на те, що рух відповідних процесів відбуватиметься у напрямку подальшої гуманізації суспільних відносин

за допомогою розширення переліку соціальних прав людини та громадянина, а також втілення у правових нормах принципу справедливості [3, с. 53].

Відповідно до статті 1 Конституції України, Україна є соціальною державою, а ст. 3 Конституції закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Водночас держава визначає своїм головним обов'язком утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

В. Селіванов акцентує на значущості конституційного проголошення України соціальною державою для розвитку соціальних відносин в державі. Він також наголошує, що конституційне визначення України соціальною державою дає певний і потужний стимул для розвитку соціальної сутності держави, для створення належних умов стабільної життєдіяльності суспільства [7, с. 264]. Держава, яка на конституційному рівні проголошує себе соціальною та водночас є правовою, діє на принципах демократії, законності та гуманізму, зобов'язана таким чином здійснювати регулювання економічних процесів, перерозподіл фінансово-матеріальних благ, щоб якомога ефективніше забезпечити реалізацію принципів рівності та добробуту всіх громадян.

Зазначимо, що закріплені у Конституції України права, свободи та обов'язки людини та громадянина, їх широта, реальність, гарантованість відтворюють не тільки фактичний і юридичний статус особи в суспільстві, а й суть демократії, що існує у країні, соціальні можливості, закладені безпосередньо в суспільному ладі. Імперативне закріплення у ст. 22 Конституції заборони скасування конституційних прав і свобод людини та громадянина, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод є однією з головних гарантій соціального захисту на рівні вже визначених у Конституції України прав і свобод.

Основний закон містить норми щодо захисту основних соціальних прав, до яких міжнародна практика відносить: право на працю (ст. 43 Конституції України); право на відпочинок (ст. 45 Конституції України); право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ст. 46 Конституції); для громадян, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47 Конституції); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції); сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51 Конституції); право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52 Конституції); право на доступну і безоплатну освіту у державних та

комунальних навчальних закладах (ст. 53 Конституції); право на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі Збройних Сил України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17 Конституції); виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу і сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки (ст. 85 Конституції) [1].

Статтею 46 Конституції України встановлено традиційний каталог соціальних ризиків, які передбачені міжнародно-правовими актами. Але вказаний перелік не є вичерпним, тобто законодавством можуть бути передбачені й інші обставини, як підстава для соціального захисту. Свідченням застосування цього є численне соціально-захисне законодавство, яке передбачає соціальний захист для малозабезпечених сімей, сімей з дітьми, окремо дітей, безробітних осіб з обмеженими фізичними можливостями, виплат пенсій та інших соціальних виплат та допомог, тощо. Таким чином, ст. 46 Конституції не обмежує перелік видів соціального забезпечення, адже це можуть бути будь-які виплати соціального характеру - пенсії, грошові допомоги, компенсації, матеріальні допомоги, а також соціальні послуги.

На законодавчому рівні необхідною є розгорнута регламентація соціальних прав, доведення їх змісту до максимальної конкретизації, яка б забезпечувала найбільш повну їх реалізацію [5, с.191]. Перелік, закріплених Конституцією України соціальних прав може бути перетвореним на реальні соціальні програми. Але тільки за умови реалізації основоположних засад правової держави та принципів гуманізму вони будуть реалізовані.

Процес реалізації концептуального переліку соціальних прав стане невідворотним лише у випадку, коли право і законність набудуть ознак структуроутворюючої матерії усієї суспільно-політичної дійсності, що є можливим лише в умовах правової держави, інституціонально здатної гарантувати принципи демократії, гуманізму, а отже, й забезпечення справедливого соціального захисту населення. У свою чергу, соціальна держава, розбудована на такій основі, здатна позитивно впливати на процес розподілу та перерозподілу суспільного блага, але при цьому дотримуватися правових норм, які забезпечують рівність усіх форм власності, недоторканність приватної власності, встановлювати персональну відповідальність особи тощо [3, с. 53].

Втім практичний бік проблематики право реалізації яскраво свідчить про те, що на сьогодні, а напевно і в найближчому майбутньому, держава, як би вона цього не прагнула, неспроможна реалізувати в повній мірі гарантовані Конституцією України соціальні права. Погоджуємося з позицією О.Г. Кушніренка, що реалізація прав людини та громадянина у сфері соціального забезпечення, закріплених у Конституції України, здійснюється на підставі більш ніж 200 нормативно-правовими актами, що спричиняє проблему «розпорошеності» законодавства [6, с. 54]. Дійсно, аналіз нормативної бази України у сфері соціального захисту призводить до висновку про суцільну безсистемність джерел правового регулювання. Такий стан нормативного регулювання призводить до складнощів правореалізації.

З метою повноцінної реалізації конституційного принципу соціальної держави та посилення ефективності системи соціального захисту доцільним було б ухвалення Соціального кодексу України (законопроект якого був внесений до Верховної Ради України ще у 2013 році). Таким чином можна було б визначити єдині державні соціальні стандарти та гарантії у сфері соціальних послуг; чіткий перелік категорій осіб, які мають право на соціальні захист та соціальні виплати; класифікувати соціальні послуги, допомоги та пільги; узагальнити порядок надання соціальних виплат та пільг; визначити більш ефективний та доступний громадянам порядок захисту порушених прав тощо. На сьогодні, конституційний принцип соціальної держави не потребує особливих змін складу та функціонування державних органів і діє тільки як основоположна засада, що направляє діяльність держави на зменшення соціальної несправедливості. На нашу думку, розробка оптимальної моделі системи соціального захисту, як ядра соціальної сфери, стала найголовнішим завданням для нашої держави та потребує врахування особливостей механізму забезпечення позитивних прав.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/25k/96-vr>
2. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини / В.Д. Бабкін // Правова держава. – 1998. – Вип. 9. – С. 3-11.
3. Головащенко О. С. Соціальна та правова держави: аналіз співвідношення моделей / О. С. Головащенко // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 50–55
4. Деріга В. Соціальна і гуманітарна політика /В. Деріга. - Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. // [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/2448241/>
5. Козюбра Н. Украина / Н. Козюбра // Конституционное правосудие и социальное государство : сб. докл. – М. : Ин-т права и публич. политики, 2003. – С. 188-191.
6. Кушніренко О.Г. Соціальна держава як базова цінність та принцип конституційного ладу / О.Г. Кушніренко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». Випуск 23, 2017. – с. 53-58.
7. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: [монографія] / В.М. Селіванов. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. – 724 с. , с. 264
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / О.Ф. Скакун — Харків: Консум, 2001.- 656 с.